

A zongora é

A rendszerváltás

Szalai Erzsébet beszélget Antal László közgazdásszal

Többek véleménye szerint a rendszerváltás az egypártrendszer megdöntésével és a többpártrendszerű parlamenti demokrácia létrejöttével lényegében véve végbement. Ezzel szemben például a szélsőjobboldal azt állítja, hogy miután a gazdasági élet kulcspozícióit továbbra is az úgynevezett régi nómenklatúra tölti be, a rendszerváltás még el sem indult, azt most kell beindítani. Első kérdésem az volna, hogy Ti mit értetek rendszerváltás alatt? Vajon a rendszerváltás a társadalmi élet különböző szféráiban egyenletesen valósítható-e meg? Vannak-e benne cezúrák, tehát lehet-e bizonyos eseményekhez, bizonyos történésekhez kötni? Vagy pedig inkább egy hosszú evolúciós folyamatról van szó?

Antal László: Mindenfajta minőségi változásnak kell hogy legyenek kvantitatív, mérhető kritériumai. Ennyiben a politikai pluralizmus intézményrendszerének bevezetése egyértelműen rendszerváltást jelent. A gazdaságban liberalizációt értünk alatta, a hagyományos tervgazdasági intézményrendszer feladását és a piacgazdaság jogi keretének kialakítását. De egy hosszabb távú szemléletben az is feltétele a rendszerváltozásnak, hogy egy másfajta attitűd alakuljon ki. Ennek egyik fő kritériuma a gazdaság leválása a politikáról. Ha a minőségi jellemzőit keresném annak, hogy változott-e valami a Kádár-rendszerhez képest, akkor eléggé meg lennék zavarodva. Azt kellene mondanom, hogy most mások akarják elosztani a pozíciókat, pénzt, hatalmat. Tehát az, amit Csurka hiányol, valójában megvalósult. Más emberek kerültek fölültre, akik nagyjából ugyanazt csinálják, mint a korábbi elit. Lényeges különbség nincs, erkölcsileg sincs.

Eörsi István: Minden rendszerváltás elsősorban abból a szempontból ítéltető meg, hogy mi a genezise. Teljesen más rendszerváltás jön létre a forradalmak idején, és megint más, amikor a régi uralkodó réteg belenő az új struktúrába. Hogy egy ma különösen népszerű szerzőt idézzek, Marxot: a francia forradalom megsemmisítette a feudalizmus uralkodó osztályát. Utána hiába jött restauráció, az a továbbiakban már nem volt életképes. A poroszoknál a junker réteg belenőtt a szörnű kompromisszumokkal megvalósuló polgárosodásba és a két rendszer, a két uralkodó réteg összes rossz tulajdonságai érvényesültek a további német fejlődés folyamán. Nálunk is abból kell kiindulni, hogy nem volt forradalom, megengedődött, hogy a rendszer megváltozzék, pontosabban olyan mértékben gyengült meg az ismert okok folytán, hogy saját magát sem bírta már tovább hordani, s összeomlott. Ebből érthető meg, hogy ez a rendszerváltás – amelyről az a véleményem, hogy megtörtént – mennyire habozva, felemásan ment végbe, mennyi viszolyogtató és undorító mellékkörülményt hordoz magával, és még csak azon kell imádkoznunk, hogy ezek a mellék-

körülmények ne váljanak később főköörülményekké. Én nem értek egyet Antal Lászlóval abban, hogy nem érezhető a rendszerváltás: az embereknek nagyobb lehetőségük van a szabadságra, mint régen. Azzal azonban teljes mértékben egyetértek, hogy az uralkodó politikai pártok hihetetlenül nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy egy kliensrendszert alakítsanak ki, s uralják a gazdaságot, a politikát, a kultúrát, mindent. De a különbség mégis óriási, mert nem tudják ezt megtenni. Ha régen nekem betiltották valahol egy darabomat, akkor nem volt az országban még egy színház, amely azt eljátszhatta volna. Ha megtiltották a nevem kinyomtatását, nem nyomtatták ki az egész országban. Ma ez nem lehetséges. Azt szeretném ezzel mondani, hogy maguk a személyek semmivel sem jobbak, mint a Kádár-korszakban, legalábbis többségükben. De mivel a demokratikus struktúrák bizonyos mértékig kialakultak, nem tudják megvalósítani azt, amit olyan nagyon szeretnének. No most ami a számomra a legbonyodalmasabb kérdés, hogy amikor rendszerváltásról beszélünk, akkor nem tisztázzuk, hogy mi akar változni és mivé. Ha ugyanis Magyarországon egy szabályos nyugat-európai kapitalizmust akarunk felépíteni, akkor az a magyar lakosság számára nem jelent alternatívát. Egyszerűen azért nem, mert szegénységünk és nyomorúságunk folyamánként úgy ki lesz semmizve a klasszikus kapitalizmus bevezetése következtében, ahogy mondjuk Nyugaton a múlt század elején volt. Tehát az általam kívánatosnak tartott rendszerváltás az lett volna, ha azt az igényt, amit az a nyomorúságos szocializmusnak gúnyolt nem is tudom milyen képződmény mégis kifejlesztett, vagyis igényt a tulajdonlásra, a birtoklásra – arra, hogy csúnya szóval kifejezve, ne legyünk kizsákmányoltak –, a piacgazdaság körülményei között megpróbáltuk volna a lehetőségek szerint érvényesíteni.

Említetted, hogy ma lényegesen nagyobb az állampolgárok szabadsága, mint a régi rendszerben volt. Erős Ferenc től azt kérdezem, mennyire tudnak az emberek megnövekedett szabadságukkal élni?

Erős Ferenc: Én is abból indulnék ki, amit **Eörsi István** mondott, hogy nem volt forradalom Magyarországon, és ennek súlyos társadalmi következményei vannak. Egy forradalom esetében az emberek hirtelen átélnek valami nagyon szép katarzist, s ez mentalitásukban is eredményezhet valamiféle robbanást. Magyarországon ilyen nem volt, az emberek nagy része számára a mindennapi élet keretei változatlanok maradtak, illetve sok esetben, sok ember számára ezek a keretek romlottak. Elszegényedtek, munkanélkülivé váltak, és így tovább. A társadalomhoz, a fennálló hatalomhoz, a rendszerhez való viszonyuk azonban alapvetően nem változott. Ugyanúgy külsőként és idegenként élik meg a hatóságokat, ugyanazt a szervilizmust, ugyanazt a kiszolgáltatottságot, ugyanazokat a tekintélyelvű mechanizmusokat látjuk a mai Magyarországon, mint amit korábban. Ugyanakkor azt gondolom, hogy az elmúlt tizenöt vagy húsz évben nagy változások mentek végbe a különféle mentalitásokban, és ez azért valahogy beleszövődik a mostani helyzetbe. A

polgári értékek – ha torz és felemás módon is – sok ember számára szemléletformáló tényezővé váltak.

Az attitűdök viszonylagos állandóságához kapcsolódik az a kérdésem, hogy vajon mennyiben haladhatók meg azok a valóban pozitív értelemben vett eredmények, sőt vívmányok, amelyek a Kádár-rendszer alatt születtek. Ilyeneknek tartom a feudális, úri Magyarország hagyományainak nagy részével való szakítást, a társadalom józan viselkedését, vagyis a politikai szélsőségektől való tartózkodását, a létbiztonság egy szintjét. Főleg ez utóbbival kapcsolatban kérdezem, hogy vajon végre lehet-e hajtani egy olyan radikális piacosítást, ami nem számol a társadalom döntő többségének már kialakult biztonságigényével? Vagyis vissza lehet-e venni már megszokottá váló jogosítványokat – még akkor is így lehet ezeket nevezni, ha intézményes biztosítékaik nem voltak –, vagy pedig olyan rendszert kell létrehozni, mely ezeket megtartja, és ezekhez képest nyújt pluszteljesítményeket a társadalom számára?

Antal László: Mélységesen átérezve a kérdés súlyát, én azt gondolom, hogy ellentétben azzal, amit az **Eörsi István** vázolt, nem harmadik utat keresett itt a többség.

Eörsi István: Én sem harmadik utat akartam. Negyedik utat.

Antal László: Hanem egy szabályos kapitalizmust. Szabályos kapitalizmus gazdasági növekedéssel, növekvő felhalmozási rátával, növekvő megtakarításokkal, és mindezt alátámasztó társadalmi attitűdökkel. Itt azonban egy lepusztulás folyamán kellene fölhalmozni, tőkésíteni a gazdaságot. A majdhogynem lehetetlen határán kell mozognunk. Hogyan lehet egy gazdaságot tőkésíteni, amikor egyik napról a másikra kiderül, hogy a gazdaság fele értéktelen. Magyarán: vagyonok pusztulnak el. Itt zárójelben megjegyzem azt, hogy ez a nagy szabadság, ez Anatole France-i értelemben vett szabadság. Mi erről a véleménye azoknak, akiknek nincs kezdőtőkájük a vállalkozásra? Ők is megkapják az útlevelet, de nincs hozzá valutájuk, ők is megkapnak számos olyan lehetőséget, amihez se szabadidejük, se erőforrásuk, se semmijük sincsen. Tehát a szabadság egy kezdődő kapitalizmusban igenis a gazdagok szabadsága. Legalábbis az átlag fölötti társadalmi osztályok szabadsága. Ezt világosan látni kell. Azt kell mondani, hogy ezt a rohadt kapitalizmust akarom, mert nem tudok jobbat kitalálni – nem ez a legszebb, de nincs más, ami többlet gazdasági erőforrásokat termel, ami mozgásba hozza a gazdaságot.

Itt azonban fel kell tenni azt a kérdést, hogy vajon politikailag, társadalmilag megvalósítható-e ez az út? Ha anélkül is éles társadalmi feszültségek vannak, hogy a liberalizálási folyamat radikálisan megindult volna?

Antal László: Nincs más, mint az a kétségbeesett manőverezés, hogy belül maradjunk azon a határon, ahol még társadalmi konszenzust lehet teremteni. Amit még elfogadhatónak lehet tenni a társadalom előtt, és nem rombolja, nem emészti föl a gazdaságot. Tudniillik a kérdésből egyet hiányoltam, a másik felét, hogy meddig lehet azt

Ehhangzott a Kossuth rádió Csak arra vagyok kíváncsi című, Mihancsik Zsófia által szerkesztett műsorban.

S a vacsora

lilemmái

Örsi István íróval és Erős Ferenc pszichológussal

csinálni, hogy eladjuk a zongorát és eszünk egy jó vacsorát. Ezt csináljuk tudniillik most. Amikor eladjuk az állami vagyont, és abból ilyen-olyan-olyan dolgokra elkölt a költségvetés, vagy odaadunk vagyont a társadalombiztosításnak, amely abból ennyit vagy amennyit felél, akkor mindig az történik, hogy ami korábban felhalmozódott, az most eltűnik. Lehet, hogy ezt ma a társadalom elviseli, de három-négy év múlva minden esélyünket elveszítjük.

Öörsi István: Én egy nagy ellentmondást látok ebben a mostani előadásodban. Ha igaz az, hogy döntő különbség van a klasszikus és a jelenlegi kapitalizálódás között, mert most egy lepusztulással indul, míg a normális kapitalizmusban nem lepusztulás, hanem felhalmozás volt, akkor az is igaz, hogy a normális kapitalizmusban a felhalmozás egy szerves, organikus társadalmi fejlődés eredményeképpen jött létre. A társadalmi rétegek nem az államtól kaptak lehetőséget arra, hogy gazdálkodjanak, hanem lehetőségeiket kiharcolták maguknak, a feudális állammal szemben is. Most pedig arról van szó, hogy itt van ez a lepusztult világ és valamiféle központi hatalomnak kell eldöntenie, hogy az állami tulajdont hogyan osszuk el, kinek engedjük meg azt, hogy egyáltalán hozzáférjen. Tehát most központi döntés határozza meg, hogy ennyi és ennyi embert elnyomóritunk, ennyi és ennyi embernek megadjuk azt, amit szabadságnak nevezél – teljes joggal, a vállalkozás szabadságának. És ez azt jelenti, hogy valójában nincs rendszerváltás. Folytatódik a Kádár-féle központi elosztásos politika azzal a különbséggel, hogy most nem emezek a funkcionáriusok kapják, hanem amazok a kapitalisták, ez pedig a teljes társadalom elárulását jelenti, lelki értelemben is. Én nem harmadik utat javaslok, mert semmiféle magyar specifikumot nem látok, hanem az egész kelet-európai térségre vonatkozóan kérdezem; voltak például bizonyos működő kollektív termelőegységek akár a mezőgazdaságban, miért kellett ezeket tönkretenni?

Antal László: Teljesen igazad van, ez egy tökéletesen másfajta helyzet, mint a klasszikus kapitalizmus idején volt, ezért ebből klasszikus kapitalizmust kialakítani nem lehet. Ez a tökéletes csődhöz vezetne lelkileg is, társadalmilag is, gazdaságilag is, politikailag is. De azt mondom, ha nem csinál ma senki semmit, csak fölszabadítanánk a korlátokat, akkor mégis valami klasszikus kapitalizmushoz hasonló kezdene kialakulni. Annyiban nem, hogy a modern, mai kapitalizmusból átvennénk, átveszünk számos intézményrendszert, például a versenyszabályozást. Tehát ami létrejött, arra ráépítjük a liberalizmus, a szabadság rendszerét a gazdaságban.

Én azért most felvetnék egy nagyon is gazdasági kérdést: *Lehet-e egy új gazdasági rendszert lepusztult munkaerővel felépíteni? A mai modern technika világában a munkavállalónak magas szakképzettséggel kell rendelkeznie és jóllakottnak kell bemennie a munkahelyére, mert különben nem fogja tudni a modern technikát működtetni. A munkaerő is termelési tényező, amit karban kell tartani.*

Antal László: Én csak azt mondom, hogy mi-

lyen irányba visznek a kényszerek. Te meg azt mondd, hogy kéne valami más. Én nem a vágyálmokban gondolkodom, hanem a törvényszerű, könyörtelen folyamatokban.

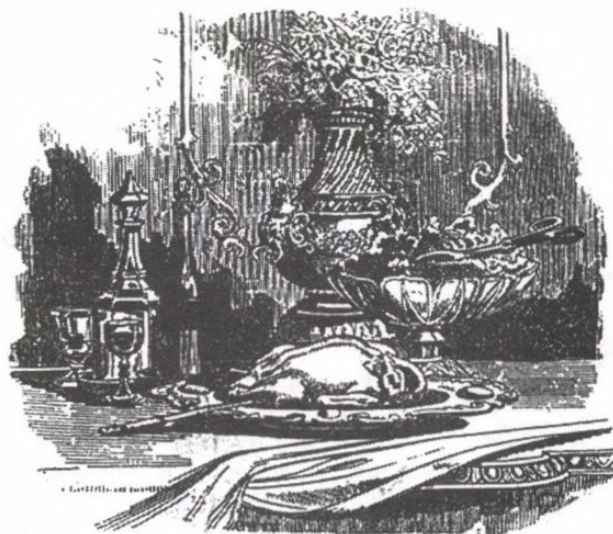
Azt teljes mértékben elfogadom, hogy ez volna a racionális. De Te mondtad az előbb, hogy nem racionális dolgok történnek; eladjuk a zongorát és abból vacsorázunk.

Antal László: Ez igaz.

Öörsi István: És vajon miért? Mert a munkások, a dolgozók nem XVI. századi módon szervezkednek. Lehet, hogy ez nem helyes, de nem lehet őket korlátlanul megszorítani, mert rögtön vagy népszavazást követelnek, vagy fasiszták lesznek, vagy kommunisták – de valami lesz velük. Abban az időben, amiről Erzszi beszélt, 18 órás munkanapok voltak, korlátlanul állt rendelkezésre munkaerő, senkit nem érdekelt, hányan döglének bele. Könnyű volt ez a dolog akkor. Nemcsak a tőke állt máshogyan, a munkaerő is máshogyan állt. Most ezt nem lehet megcsinálni. Ahogy te mondtad, most azon kell gondolkodni, hogy hol van az a határ, ahol még nem lázadnak fel. De ez egy felülről megfogalmazott dilemma, nem spontán folyamatok eredménye, s nincs az az agy, amelyik ezt előre meg tudná mondani. És előbb borulhat a stelázs, mint...

Antal László: Én egészen mást mondtam, azt, hogy elindultak bizonyos folyamatok. Mindenki akarától többé-kevésbé függetlenül megindult a gazdaság egy bizonyos önmozgása. Ez az önmozgás kegyetlen, pusztító és vadkeleti változásokat hozott létre. Ez a vadnyugatitól abban különbözik, hogy itt még jogi egyenlőség sincs, mert az esélyek személyes kontaktusokon múlnak. Nem arról van szó, hogy így gondolták el valakik. Sokféleképpen gondolták el. Én a magam részéről úgy gondoltam el, hogy szerettem volna, ha kiépül egy modern jóléti védelmi rendszer – ezt nevezik szociális hálónak. Kiderült, hogy képtelenség. Mások a tulajdon szétosztogatásában hittek, kiderült, hogy nem működik. Tehát sok mindent kigondoltak fölül, de a spontánul hömpölygő folyamat senkinek sincs a kezében. Eközben vannak olyan jelenségek, amelyeknek ehhez lényegüket tekintve nincs közük, mert az, hogy eladom a zongorát, és eszünk egy jó vacsorát, azt magánemberként nem csinálja meg senki, még a nagyon szegény háztartások sem. Megtakarítanak, amennyit csak bírnak. De ha az állami tulajdonról van szó, akkor mindenki tömegesen megcsinálja. Ez nem valami szociális kényszerből következő jótékonykodás – ennek a zöméből drasztikusan fölél magántulajdon lesz, kitűnő privatizációs szakemberekkel. Te is talán ismersz ilyeneket. Először maguknak privatizálnak. Tehát a zongoravásárlók nyerik a legnagyobbat a dolgokon. És mindez zabolátlanul kikerül azok kezéből, akik irányítani szeretnének. Ezért mondom, hogy nem történt itt minőségi változás abban az értelemben sem, hogy – akár csak a régi rendszerben – az erőforrásokat, javakat, hatalmi pozíciókat most sem elosztják, hanem azok elosztódnak.

Még egy utolsó kérdést szeretnék felvetni: Antal László szerint ami történik, az nem etatista piacosság – de nem nevezhető úgynevezett tárgya-



lós piacosításnak sem. A tárgyalásos piacosítás fogalmát Bruszt László vezette be egyik tanulmányában. Lényege, hogy nem felülről jelölik ki a nyerteseket és veszteseket, de nem is spontán folyamatként alakulnak ki e csoportok, hanem a fő társadalmi csoportok megegyeznek abban, hogy ki mit visel az átmenet terheiből. A kérdésem az, hogy lehetségesnek tartotok-e egy ilyen társadalmi szerződést?

Erős Ferenc: A társadalmi szerződéshez olyan partnerek szükségesek, akik rendelkeznek bizonyos lehetőségekkel, nem kiszolgáltatottak egymásnak. Tehát olyan pozícióban kell lenniük gazdaságilag, politikailag és emberileg is, hogy tudjanak szerződést kötni. Amit Antal Lászlótól hallottunk, abból az derült ki, hogy ma nagyon nehéz ilyen pozícióba kerülni. Ugyanakkor elképzelhető, hogy az emberek előbb-utóbb tényleg azt fogják mondani, hogy nem lehet velük akármit megcsinálni, és ezért megkísérelnek – legalábbis a próbálkozások, a remények, a vágyak szintjén – egy ilyenfajta szerződést kikényszeríteni. Ennek csírái már kialakulóban vannak.

Öörsi István: Ez számomra új gondolat, nekem erről nincs határozott álláspontom. De azt hiszem, hogy egy ilyen társadalmi szerződésnek az lenne a feltétele, hogy az adott rétegeknek morálisan autentikus személyiségek legyenek a képviselői. Ennek én jelenleg nyomát sem látom, akár a legnagyobb szakszervezetre gondolok, akár a kormányra. Tehát nem tudom elképzelni, hogy olyan megállapodások jöjjenek belátható időn belül létre, amelyeket jó lélekkel kötelezőnek ismerhet el magára nézve a társadalom.

Antal László: Egy ilyen szerződés realitását a közeljövőben én sem látom. Elsősorban azért, mert a társadalom különböző rétegeinek nem alakult ki még a realitásérzéke. Magyarországon, azt hiszem, az alacsony jövedelműek is tiltakoznának az ellen, ha csökkentenék a magas adókulcsokat. Egész egyszerűen azért, mert tiltakozni illik bármi ellen, ami megrövidíti a népet. Ez valahol még a betyár világból maradt itt. Hogy egészen közérthető legyek, én a múlt év végén azt mondtam volna a szociálisan orientált pártok részéről, hogy ne 6 százalék legyen a legkisebb áfa-kulcs, hanem 10, és a 6 és a 10 százalék különbözetét a legrászorultabb rétegek között koncentráltan osszák szét. Ez valóban szociális megoldás lett volna. Az, hogy 6 százalék lett az eredeti 8-as javaslat helyett, az azt jelenti, hogy én is kapok némi támogatást, de a legrászorultabbaknak nem marad semmi az adott költségvetési deficit mellett. És ez így kerestülmegetett.

És nem az van emögött, hogy az a biztos, ami az üzletben van? Mert nem biztos, hogy a kompenzációt megkapom?

Öörsi István: Ez az, amit én az autentikus személyiségek hiányának neveztem. A fennálló hatalom ígéreteiben tényleg nem lehet bízni.